

ORTADOĞU'DA TERÖRÜN EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE, MİSİR VE SUUDİ ARABİSTAN ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Hüseyin ALTAY

Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü

Aykut EKİNCİ

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü

M. Akif PEÇE

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi S.B.E İktisat Bölümü

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu'da yaşanan terörün ülke ekonomileri üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu açıdan ilk olarak Orta Doğu'nun sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda öne çıkan ülkeleri olan Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan seçilerek araştırma kapsamına alınmışlardır. Bu ülkeler kapsamında terörün ekonomi üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için; ihracat, ithalat, ekonomik büyüme, turizm, doğrudan yabancı yatırımlar, işsizlik ve kişi başına milli gelir gibi ekonomik değişkenlere ait veriler analize tabi tutulmuşlardır. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışma 1996 ila 2010 yılları arası verileri kapsamaktadır. Elde edilen bulgular literatürde yer alan çalışmalara ait sonuçları desteklemektedir. Özellikle turizm olmak üzere, terörün analize tabi tutulan tüm ekonomik değişkenler üzerindeki olumsuz etkileri çok net olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Terör, Ekonomi

ECONOMICAL IMPACTS OF TERROR IN THE MIDDLE-EAST: A RESEARCH ON TURKEY, EGYPT AND SAUDI ARABIA

267

ABSTRACT: The aim of this research is to study the impacts of terror in the Middle-East on the economics of countries. In this sense, Turkey, Egypt and Saudi Arabia which are prominent countries of the Middle-East in terms of social, political and economic aspects were primarily included into the scope of the research. In order to identify impacts of terror on economy within these countries; data of economic variables like export, import, economic growth, tourism, foreign direct investments, unemployment and income per capita were subjected to the analysis. Research in which panel data analysis method was used includes the data between 1996 and 2010. Findings obtained supports the results of other researches in the literature. Negative impacts of terror on all economical variables, which were subjected to analysis, especially tourism, were clearly seen in the research.

Keywords: Middle East, Terror, Economy

GİRİŞ

Etimolojik olarak her ne kadar “*Terör-Terrere*” kelimesi Fransız devrimini izleyen Jakobin “*Korku (Terror) Hükümranlığı*” ile ilişkili olarak kullanılsa da aslında terör olgusu Âdem’e kadar uzanan çok eski bir “gelenektir” (Caşın, 2008: 224). İnsanlık tarihi bilinen ilk terör olayı ile yaratılıştan itibaren, yani Habil’in, kardeşi Kabil tarafından öldürülmesi ile tanışmıştır. Kitabî dinlerden Musevilik inancında Tevrat’taki anlatıma göre Kabil’in Allah’a verdiği sunağın değersiz bulunması ve kardeşinin kabulü karşısında kıskançlık krizi ile cinayet işlemesi söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, bu olayda bir hakkın zorla gaspı gerçekleşmiştir. dolayısıyla “*Hukuk*”, “*düzen*”, “*adalet*”, ve “*denge*” ekarte edilmiştir. Bireyin çıkarı, diğerinin haklarını ezecek kadar üstün hale gelmiştir. Terör; işte tam da budur. Bu tip “*birey*”ler çoğalıp bir araya gelince çete/örgütler kurulmakta ve tedhiş eylemleri ile hukuk yolu ile elde edemedikleri ya da edemeyecekleri hakları, imkânları, meta ve değerleri elde etmeye çalışmaktadırlar (Caşın, 2008: 224).

¹ Bu çalışma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü öğrencisi Mehmet Akif Peçe’nin “*Terörün Ekonomik Etkileri: Ortadoğu Üzerine Bir İnceleme*” adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Daha sonraları, tarihte organize bir biçimde terör ilk olarak Orta Doğu'da (Selvi, 2005:40) M.S. birinci yüzyılda "Jewish Zeatlos"un bir grubu olan "Sicariî" tarafından gerçekleştirilmiştir. Sicariî ismi, Roma yönetici sınıfının üyelerine suikastta kullanılan sica isimli kısa kılıçtan gelmektedir. Bu grup, Filistin'de Roma yönetimine karşı ihtilal başlatmayı amaçlıyordu. Zeatlos'un bu hareketi terör olarak tanımlandığı için bu eylemlere katılanlardan 900 adet Zeatlos taraftarı olayların sonunda çarpmıha gerilmiştir. Çünkü şiddet eylemlerini (suikast ve vur-kaç eylemleri) Roma kurallarını savunan Romalılara, Yunanlılara ve Yahudilere karşı kullanarak psikolojik tesir oluşturup siyasal amaçlarına ulaşmada yardımcı olarak kullanmak istemişlerdir ki, bu amaç insanları köleleştiren Roma kurallarını değiştirmektir. Hedefler genellikle sembolikti. Buna ek olarak resmi ve dini günler eylem için seçilen zamanlardandı. Bu yolla Zeatlos'un eylemleri ve propagandası en iyi şekilde yayılma şansına sahipti. İlk terör eylemi olarak kabul edilen bu olayda da terörün en önemli özellikleri arasında yer alan siyasal içerik ve sistemli şiddet unsurları bulunmaktaydı (Aydemir, 2006: 18).

Yine bir başka siyasî terör örgütlenmesi, 657 yılında Arap devleti liderliği seçimi sonrası ortaya çıkan Haricîler hareketidir. 11 ve 12.yüzyıllarda ortaya çıkan Hariciler; Hasan Sabbah'ın kurduğu iyi örgütlenmiş, gizli, disiplinli terör örgütü olup, üyelerini uyuşturucu ile eğiterek, suikastlarla, vur kaç sistemi ile Selçuklu devletine karşı kullanmıştır (Aydin, 2009: 29).

Bugünkü anlamıyla terror ise 1792-1794 arası Fransız ihtilalinde kullanılmıştır. 5 Eylül 1793 yılında terör kavramı formüle edilerek, bizzat hükümet tarafından uygulanmıştır. Hükümet kararı ile ihtilal düşmanlarından 300 bin kişi tutuklanmış ve 17 bin kişi idam edilmiştir. Bu nedenle Politika sözlüğü; 18. Yüzyılda, Fransız hükümetinin aykırı unsurları yok etmek amaçlı sistematik müdahalesini, "Terör Hükümdarlığı" olarak ifade eder (Aydin, 2009: 29).

Birçok bilim adamı modern terörizmin 19. yüzyılda Rusya'da kendini Narodnaya Volya (*Halkın İradesi*) olarak adlandırılan bir ideolojik grubun ortaya çıkması ile başladığı konusunda hemfikirdir (Volkan, 1999: 82). 19. yüzyılda Çarlık Rusyası'nda ortaya çıkan Narodnaya Volya (*Halkın İradesi*) adlı grup, terörün en önemli örneklerinden biridir. Bugünkü terörist örgütlerin kullandıkları söylemleri ilk kez şöyle kullanmışlardır: "Mevcut iktidar tamamıyla despotik. Bu yüzden zorbalara karşı yürütülen bu mücadele haklı bir temele dayanıyor." Bu haklılıktan yola çıkan gurup pek çok devlet adamına suikast düzenlemiştir. Bunlardan en geniş yankı uyandıranı ise 1888'de Çar II. Alexander'ın vurularak öldürülmesi olmuştur (Bakradze, 2007: 33).

20. Yüzyılda ise durum biraz farklılık göstermiştir. Her ne kadar bu yüzyılda yaşanan bağımsızlık hareketleri ve genel olarak ayrılıkçı terör olayları ön plana çıkarsa da bu gelişmelere daha baskın çıkan ve belirleyici siyasal söylem olan "Soğuk Savaş Dönemi Terörü" olmuştur. Soğuk Savaş dönemi terörünün belirgin özelliği, terörün bu dönemde devletler tarafından sıklıkla kullanılmasıdır. Burada devletlerin bizzat terör uygulamasından çok Doğu ve Batı Blok'unda yer alan devletlerin karşılıklı savaşları göze alamamaları sonucunda hasım ilan ettikleri taraflara karşı mücadele eden terör örgütlerinin yoğun bir şekilde desteklenmeleri söz konusudur. Adeta her terör örgütünün bir hamisi veya adına eylem yaptığı bir ülkesi vardır. İstihbarat örgütleri tarafından dolaylı ve doğrudan yönetilen bu guruplar hızla büyüyüp geliştiler ve uluslararası ilişkilerin önemli bir gizli müzakere aracı olmuşlardır. Soğuk Savaş döneminin belirleyici aktörleri (SSCB ve ABD) arasındaki mücadele tarzı bu dönemde yaşanan terör olaylarının adlandırılmasını ve savaşın niteliğinin belirlenmesi bakımından Soğuk Savaş dönemi terörü olarak literatürdeki yerini almıştır (Caşın, 2008: 224). Bu dönem "modern uluslararası terörizm dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Zira uluslararası terörizm, esas itibarıyla 1960'ların sonunda politik şartların ve teknolojik gelişmelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oldukça gelişmiş olan silah teknolojisi gerek maliyetinin, gerek tahrip gücünün çok yüksek olması nedeniyle ulusal amaçlara ulaşabilmek için başvurulan nizamî savaşları kullanılabilir bir yol olmaktan çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Latin Amerika'da, Fidel Castro'nun Küba'daki başarısından esinlenen kırsal gerilla hareketlerinin başarısız olması üzerine solcu gerilla grupları terörist taktikler kullanmaya başlamışlardır. Benzer şekilde, Arapların 1967 Arap-İsrail savaşını kaybetmeleri üzerine Filistinli gruplar, İsrail ve onun destekçilerine karşı global bir saldırı hareketine başlamışlar, Avrupa, Japonya ve ABD'de de çeşitli öğrenci gruplarının düzenlediği kitlesel eylemlerin başarısız olması üzerine terörist taktikler başlıca yol olmuş, diğer gruplar tarafından da kullanarak dünya genelinde yayılmıştır (Topal, 2004: 41).

20. yüzyılın sonlarına gelirken 1989 yılında Sovyetler Birliği'nde başlayan dağılma süreci 1991'de sona ermiş ve tüm dünyada heyecanla izlenmiştir. Parçalanmayla birlikte insanlar bir rahvet havasına kapılmışlardır. Yaygın olan iyimserlik o derece büyümüştür ki, birileri "tarihin sonunu" bile getirmiştir. Nasılsa tek düşman olan Sovyetler Birliği dağılmıştı ve bundan sonra her şey çok güzel olacaktı. Ancak bu iyimserlik havası çok uzun sürmedi. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, tehdit algılamalarında köklü değişiklikler yaşandı, iki kutuplu ve nispeten istikrarlı dünya düzeninin yerini, tehdidin çeşitli ve belirsiz olduğu bir dünya düzeni aldı. Sovyetler Birliği'nin otoritesinin yok

olmasıyla, o bölgelerde iktidarı ele geçirme mücadeleleri, zayıf iktidarların organize suç şebekeleriyle ve terörist örgütlerle başa çıkamaması, sosyo-ekonomik sorunları ve yeni gelişmeleri beraberinde getirdi. Özellikle Orta Doğu’da merkezi otoritenin yeterince etkili olamadığı zayıf ülkeler (*failed states*) terörist yapılanmalar için en uygun yerler haline geldiler (Bakradze, 2007: 43).

KAVRAMSAL OLARAK TERÖR

Özellikle son yıllarda bütün dünyada gündemden hemen hemen hiç düşmeyecek derecede evrensellik kazanan toplumsal olaylardan biri olan terör kavramı (Yeniçeri ve Dönmez, 2008: 94) uzun bir geçmişe sahip olmakla beraber 1960’lı yıllardan itibaren uluslararası toplumun değişmez gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. İçerisinde bulunmuş olduğumuz zaman diliminde kaydettiği gelişim ve almış olduğu görünüm bakımından yenilenen terör kavramı uluslararası barış ve güvenliğe yönelik önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda ciddi bir artış gösteren terör eylemleri, dünyanın pek çok bölgesinde hükümet ve çok uluslu şirket binalarının bombalanması, yolcu uçak ve gemilerinin kaçırılması; diplomatik temsilciliklere, havalimanlarına, alışveriş merkezlerine, metro ve tren istasyonlarına karşı saldırıda bulunulması, hükümet yetkilileri, diplomatlar ve iş adamlarının kaçırılması ya da bu kişilerin suikasta uğraması gibi değişik şekillerde uluslararası toplumun karşısına çıkmaktadır (Topal, 2004: 1).

Terörizmi tanımlamaya ilk olarak aralarında kuvvetli bir bağ bulunan “şiddet” kavramıyla başlamak gerekir. Şiddet kavramı belli başlı ahlaki kurallara karşı çıkmak veya kötüye kullanmak şeklinde özetlenebilir. Benzer şekilde terörizm de kişilerin kendi siyasi görüşlerini, sosyo-kültürel değerlerini ve normlarını şiddet vasıtasıyla topluma dayatmak istemeleri anlamına gelir (Micheal, 2007: 36). Kelime olarak; korku salmak, dehşete düşürmek, yıldırım anımlarına gelen terör kelimesi (Kılıç, 2007: 4) Fransızca’da “*terreur*” İngilizce’de “*terror*” kelimesi ile ifade edilen “*terör*” sözcüğü etimolojik olarak Latince kökenli olup “*terrere*” kelimesinden türemiştir. Latince’den alındığı 13. Yüzyıldan itibaren bireysel psikolojik bir ruh halini ifade etmektedir (Topal, 2005: 7).

Terör terimi açıklanırken belki de dikkat edilmesi gereken en önemli ayrımlardan biri de terör ile terörizm arasındaki farktır. Terörizm kavramı terör yöntemlerinin siyasi bir amaçla örgütlü, sistemli ve sürekli bir şekilde kullanılmasını benimseyen bir strateji olarak terör kavramından ayrılmaktadır. Terör terimi dehşet ve korkuyu belirtirken terörizm, bu kavrama süreklilik ve siyasal içerik katmaktadır (Caşın, 2008: 34). Yine Terörizm masum insanları öldürmenin ötesinde geniş kitleleri korkutmakla veya amaçları doğrultusunda etkilemekle politik ve sosyal bir konum elde etmek için ulusal olmayan guruplar ya da bireyler tarafından şiddet içerikli tehditler veya planlanmış eylemler sürecidir (Enders ve Sandler, 2003: 1-3).

Bu tespitlerden hareketle terörizm, “*savaş ve diplomasi ile kazanılmayan sonuçları elde etmek, korkutmak ve itaat ettirmek için bir teoriye, felsefeye ve ideolojiye dayanılarak siyasi maksatlarla, idari olarak terör ve şiddetin sistemli ve hesaplı bir şekilde kullanılmasıdır*” şeklinde tanımlanabilir (Caşın, 2008: 34).

TERÖR EKONOMİ İLİŞKİSİ

Terör, terör saldırıları tarafından ortaya çıkan korku iklimi ve can kayıpları ile sosyal ve siyasi yaşamı oldukça derinden etkilemesinden dolayı ekonomik gelişmeleri de olumsuz yönde etkilemektedir (Frey vd., 2004: 2). İdeolojik, dini veya politik amaçlara ulaşmak için gözdağı, tehdit ya da korku telkin etmek suretiyle sivillere, resmi ve genel yönetimler karşı her türlü şiddet kullanımını ifade eden terörizm olgusu, günümüzün en önemli problemleri arasında yer almaktadır. Şiddet kullanımını içeren bu girişimler, sadece sosyal ve politik alanlarda değil özellikle ekonomik alanda da önemli maliyetleri beraberinde getirmektedir (Uysal vd., 1999: 2). Terör çoğu zaman, modern hayatın birbirine çok hassas bağlarla bağlı olduğu dengeyi bozarak, ekonomik performansa zarar vermektedir. Ekonominin hedef alınmasının sebebi de ekonomik gelişmelerin devletin dolayısıyla hükümetlerin başarısının en önemli göstergesi oluşudur. Bir ülkede ekonominin sorunsuz işlemesi bile devletin etkinliğini sürdürmesine tek başına yetmektedir. Dolayısıyla ülke yöneticileri meşruiyetlerini ancak bu şekilde devam ettirebilmektedirler (Açıkalın, 2010: 1).

Ülkede oluşan zayıf ekonomik yapı, terör örgütlerinin o toplumu ve devleti bir yöne manipüle etmesini kolaylaştırırken, çöken bir ekonomide panik ve anarşinin hâkim olmasına neden olacaktır. Terör ve ekonomi arasında doğrudan ve dolaylı ilişkilerin olduğu bir gerçektir. Ancak bu ilişkinin yönü karşılıklı etkileşimi gösterecek şekilde çift taraflı olabilir. Zayıf ekonominin mi terörü yoksa terörün mü zayıf ekonomiyi beslediği sorusunun cevabı karışık olmakla birlikte ikisinin de birbirini etkilediği söylenebilir. Bu nedenle terörle mücadele stratejileri ekonomiyi de kapsmalıdır. Terör eylemleri etki altına aldıkları bölgelerdeki ekonomileri direkt olarak etkilemekle üretim faktörleri

açısından da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca ekonomik karar birimleri üretim, tüketim, tasarruf ve yatırım kararları noktasında belirsizlikler oluşturarak ekonomik yapıda negatif dışsallıklara sebebiyet vermektedir (Başbüyük vd, 2011: 33). Ekonomilerin önemli sektörlerinden biri olan turizm sektörü de ortaya çıkan bu negatif dışsallıklardan nasibini almakta, haliyle turistlerin daha güvenli ülkeleri tercih edeceklerinden dolayı ülke ekonomileri bu durumdan ağır darbeler almaktadır.

Yine terör olayları günümüzün küresel dünyasında finansman ve sermaye hareketlerin de yön değiştirmesine neden olmakta ve özellikle terörizmin etkili olduğu az gelişmiş ülkelerin daha da fakirleşmesine yol açmaktadır. Gökbnar'a (2010) göre terörizm ekonomik aktiviteleri dört farklı şekilde etkiler:

- Öncelikle terorist saldırıları ülkenin sermaye stokunu (hem fiziksel, hem de şahsi) azaltır. Örnek olarak 11 Eylül 2001 ve son dönemlerdeki petrol boru hatlarına yapılan saldırıların etkileri gösterilebilir.
- Terorist faaliyetleri özellikle turizm endüstrisi ve doğrudan yabancı yatırımlar alanlarında yabancı sermayenin kaçmasına neden olur.
- Terorist faaliyetler bireylerin tasarruf, yatırım ve tüketim alışkanlıklarını etkilediği için kaynak dağılımında bozulmaya neden olur.
- Yüksek güvenlik önlemleri, hareket maliyetlerini artırır ve kaynakların verimli kullanılmasını engeller. Daha da fazlası terorizm insanların refah seviyelerini düşüren bir korku iklimi yaratır ki bu ekonomik maliyetlerin de ötesindedir.

Terör ve Ekonomik Büyüme

Bütün ülkelerin temel iktisat politikası amaçları arasında en önemli yeri ekonomik büyüme almaktadır. Bir ülkede belli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışı ifade eden ekonomik büyüme, *GSYİH*'deki yüzde artıştan hareketle belirlenir. *GSYİH* ise üretim, gelir ve harcama yöntemleri kullanılarak ölçülebilmektedir. Bunlar arasında en fazla kullanılan harcama yöntemine göre *GSYİH*, iktisadi birimler tarafından belli bir dönemde nihai ürünlere yapılan ödemeler dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

Bu toplam harcama fonksiyonunda *Y* milli geliri, *C* tüketim harcamalarını, *G* kamu harcamalarını ve *(X-M)* net ihracatı temsil etmektedir. Terör saldırılarının ekonomi, politika ve bireysel çerçevede istikrarsızlıklara yol açması, milli geliri belirleyen unsurlar üzerinde ve dolayısıyla büyüme üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir. Örneğin teröre bağlı olarak oluşan bireysel güvensizlik, tüketim ve yatırım davranışlarında meydana getirdiği değişiklikler üzerinden *GSYİH*'ye yansiyabilmektedir (Uysal vd, 1999: 3).

Terörün Tüketim Üzerindeki Etkisi

Toplam tüketim, bir ekonomide hane halklarının belirli bir dönemde ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri satın almak amacıyla yaptıkları harcamaları ifade etmektedir. Keynes, toplumun tüketim için yaptığı harcama miktarının kısmen gelire, kısmen mevcut diğer koşullara ve kısmen de söz konusu harcamaları oluşturan bireylerin özel ihtiyaçlarına, psikolojik eğilimlerine, alışkanlıklarına ve gelirin aralarındaki dağılımını sağlayan ilkelere bağlı olduğunu ifade etmiştir. Terörizmin özel tüketimi etkileyeceği beklenmesine rağmen, somut olarak ne şekilde gerçekleştiği konusunda bir tartışma söz konusudur. Fakat çoğunlukla tüketimde bir azalmaya neden olacağı benimsenmektedir (Uysal vd, 1999: 3).

Terörün Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi

Üretimin küresel bir boyut kazanmasıyla dünyada uluslararası şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları büyük bir önem kazanmış, mal ve hizmet ticareti önündeki engellerin kaldırılmasıyla da uluslararası ticarete ciddi bir liberalizasyon ve genişleme sağlanmıştır (Kılıç, 2007: 43). Özellikle yatırımların serbestleşmesi küreselleşmenin hızla ilerlemesine paralel olarak teknolojik bir fırtınanın meydana çıkmasına sebep olmuştur (Kalb, 2000: 1). Yatırımların küreselleşmeyle birlikte yakaladığı bu hızı yavaşlatan belki de en önemli faktör terördür. Çünkü ülkelerarası sermaye hareketlerine bakıldığında doğrudan ve dolaylı yatırımların güven ve istikrar ortamının yakalandığı ülkelere aktığı görülmektedir (Vural, 2006: 104).

Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi üçlüsünü ele alan Sezgin (2003)'e göre ülkelerdeki güven ve istikrar ortamı ekonomik anlamda kalkınmanın ana koşuludur. Yatırımı gerçekleştirecek şirketler veya bireyler ilk önce

yatırım yapılacak yerin her hangi bir risk faktörü içerip içermediğini dikkate almaktadırlar. Bundan dolayı kendilerini güvende hissetmeyen yatırımcıların böyle yerlere yatırım yapmaları söz konusu değildir. Dolayısıyla ülkeler de bu güven ortamının tesis edilmesi ise savunma harcamalarının aşırı artmasıyla ekonomik ve sosyal olumsuzlukları beraberinde getirecektir (<http://www.stradigma.com>, 2012).

İşletmelerin bir yerde yatırım yapmalarında hammadde, yarı işlenmiş mamul, enerji pazarına yakın olma, bol ve nitelikli işgücü gibi faktörler önemli rol oynamaktadır. Bu faktörlerin avantajlarıyla birlikte ilgili devletin tüm teşviklerine rağmen yatırımların hala istenilen düzeylerde olmamasında yapılacak yatırımın güvenliğinin ne kadar önemli olduğu ortadadır (Alkan, 2000: 34). Yine terörün sebep olduğu güvenlik yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan gelir dağılımındaki adaletsizlikler, işsiz ve yoksul bir kesimi de beraberinde getirmektedir. Terör örgütleri de bu yoksul kesimi çeşitli yollarla ikna ederek kendi taraflarına çekmektedirler (Alkan, 2000: 34). Böyle bir kısır döngüyle yatırım yapılacak alanların güvenlikleri daha da tehlikeye girmekte ve ülkeler gerek ekonomik gerek sosyal anlamda ağır kayıplar yaşamaktadırlar.

Terörün Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkisi

Büyük bir hızla ilerleyen küreselleşme ile birlikte, dünya ticaretinin GSYH'ye oranı %27'den, %45'e yükselmiştir (Başbüyük vd, 2011: 32). En birinci amaç olarak ekonomiyi hedef alan terörün, dünyada bu derece öneme sahip olan uluslararası ticareti etkileyerek emellerine ulaşma arzusu başka bir gerçektir. Bu etki zamana ve yere göre değişmekle birlikte, savaş ve şiddet ortamlarında terörist aktivitelerle uluslararası ticaret hacimleri arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi şüphesiz terörün getirdiği ek maliyetlerdir. Bu maliyetler şöyle sıralanmaktadır (Gökbunar, 2010: 97):

- *Terör güvensizlik ortamı doğurduğundan dolayı yapılan ticaretin maliyetlerinin artmasına sebep olur. Dolayısıyla ülkelerin üretim ve tüketim davranışlarını değiştirerek uluslararası ticaret davranışların şeklini değiştirir. Terör neden olduğu güvensizlik ortamıyla ticaret üzerinde negatif bir etkisi vardır. Çünkü, terör olaylarının meydana getirdiği korku nedeniyle yapılması düşünülen ticaret planları ortadan kalkar. Böylece bu güvensizlik ortamıyla da uluslar arası üreticiler için bu piyasaların cazibesi azalır.*
- *Terör olaylarının bir sonucu olarak yapılan güvenlik düzenlemeleri de bazen ticaretin maliyetini arttırabilmektedir. Örneğin; 11 Eylül 2001 Amerika'daki terör saldırılarından sonra ABD ve Kanada sınırındaki kamyonların normal zamanlarda birkaç dakikada gerçekleşebilen geçişleri 20 saati bulmuştur.*
- *Terör faaliyetlerinin uluslararası ticarete verdiği zararlardan bir diğeri de ticareti yapılan malların doğrudan ortadan kaldırılma tehlikesidir. Yani teröristler ülkelerin ticaretlerinin lokomotifleri olan mallara ya da ulaştırma şekillerine zarar vermeyi hedefleyerek, endüstri arzının bozulmasına ve kısmi ulaştırma durumlarının sekteye uğramasına yol açarlar. Örneğin Irak' ta Saddam Hüseyin'in devrildiği zamanlarda petrol boru hatlarına yapılan saldırılar, lokomotif konumundaki petrolün ihracatının duraksamasına ve maliyetinin artmasına sebep olmuştur.*

271

Terörün Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi

Savunma hizmetleri devletin vatandaşlarına doğrudan ya da dolaylı yollardan sunması gereken en temel görevlerden biridir. Kamu Harcamalarının bu hizmetler için tahsis edilmiş kısmına ise savunma harcamaları denilmektedir. Savunma ve güvenlik geniş anlamda iç ve dış tehditlerin ve sosyo-politik istikrarsızlığın ortadan kaldırılması, rejimin devam ettirilmesi, devletin politik meşruiyetinin sağlanmasını içermektedir (Giray, 2004: 183). Özellikle terörle mücadele eden devletler, kamu harcamalarının önemli bir kısmını savunma harcamalarına aktarılması zorunluluğu ile karşı karşıya olduklarından bu harcamaları ülkenin gelişmesi yönünde kullanamamaktadırlar. Her ne kadar bazı düşünürlere savunma harcamalarının da güvenliğe yönelik malzemelerin üretimi için talep artışı sağlaması ve işgücü olanaklarını genişletmesi yönünde ülke gelişimine katkı sağlayacağını iddia etseler de uzun dönemde bu olumlu etkinin devam etmesi çok düşük bir ihtimaldir (Uysal vd, 1999: 4).

Dünya'daki toplam askeri harcamalar, 2001 yılında cari fiyatlarla 839 milyar dolar düzeyinde tahmin edilmekleyen 1 milyar insan temel sağlık hizmetlerinden mahrum kalmaktadır. Benzer şekilde eğitimde de dünyada her dört kişiden biri okuma yazma bilmemektedir. Yine gelişmekte olan ülkelerde, askeri harcamaların yarısından az bir maliyetle yılda bir temel sağlık ve tedavi hizmetleri paketiyle ancak 10 milyon kişi sağlıklı yaşam standardını yakalayabilmektedir (Giray, 2004: 182).

Terör eylemlerinden kaçınmak isteyen hükümetlerin bu noktada önlerinde iki seçenek vardır. Birincisi savunma harcamalarını daha da arttırmak, ikincisi ise terör eylemleri ile ilişkili olabilecek kişilerin refah seviyelerini yükseltmek için eğitim ve sağlık harcamaları yapmaktır. Terörle mücadele eden ülkelerin borçlarına yardım ederek, ikinci seçeneğin gerçekleştirilmesi daha doğru olacaktır (Sezgin vd, 2008:5). Bu konuda Addison ve Murshed (2003:159-176) da benzer bir ifade ile çatışma ortamındaki ülkelerin borçlarına katkı sağlayarak hükümet harcamalarının eğitim ve sağlık gibi diğer alanlara kaydırılmasını önermektedir.

Terör'ün Turizm Sektörü Üzerine Etkisi

Bütün sektörler verimliliklerini kaybetmemek için kendilerini tüm dünyadaki gelişmelere göre yenilemek mecburiyetindedirler. Fakat bu gelişmeler artılarının yanında ne yazık ki önemli tehditleri de beraberinde getirmektedir. Bu tehditler arasında belki en önemlisi de ne zaman nerde ortaya çıkacağı belli olmayan ve etkilerini sadece ortaya çıktığı bölgede değil tüm dünyada hissettiren terör olaylarıdır (Yeşiltaş vd, 2008: 176).

Turizm gelişmekte olan ülkelerin hızlı kalkınmalarında önemli bir basamaktır. Uluslararası Para Fonu (IMF) turizmi Yapısal Uyum Programlarının (*Structural Adjustment Programmes – SAPs*) içine almıştır. Bu programların amacı yerel ekonomilere yabancı yatırımlara açılarak küresel bir bütünlük kazandırmaktır. Bu yüzden bu programların önemi oldukça fazladır. 1994 yılında Fas'ta imzalanan ve uluslararası hizmet ticaretinin önündeki engelleri ortadan kaldırılmasına yönelik GATS (*General Agreement on Trade in Services*) anlaşması, çokuluslu şirketlerin Üçüncü Dünya ülkelerinde yatırım yapabilmelerini kolaylaştırmıştır. Yabancı yatırımcıların yerel girdileri kullanmaları gereğini ortadan kaldıran TRIMS (*Agreement on Trade-Related Investment Measures*) anlaşması turizm endüstrisinin küresel ekonomi ile bütünleşmesini sağlayan bir diğer anlaşmadır (www.mirhaber.com, 2013).

Turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerin yabancı döviz kazançlarının temelini oluşturur. Dünya Turizm Organizasyonu'nun yaptığı bir araştırmaya göre ise turizm gelirleri, inceleme konusu yapılan ülkelerin en az %38'inde ülke gelirlerinin ana kaynağı durumundadır. Yine bu anket sonucuna göre turizm, anket kapsamına alınan ülkelerin %83'ünde ihracat kategorileri arasında ilk beşte yer almıştır (Emsen ve Değer, 2004: 68).

272

Dünya Turizm Örgütüne (WTO) göre dünyada silahlanmaya harcanan paranın iki katından fazlasının harcandığı turizm sektörü dünyanın en büyük ve en verimli sektörlerinden birisidir. Yine turizm 126 milyondan fazla insana iş imkânı sağlamakta, bunun yanında ülke ekonomileri açısından döviz girdisi oluşturmasından dolayı her zaman desteklenen sektörlerden olmaya devam etmektedir (Unur, 2000: 171). Verilerden hareketle turizmin dünya ekonomisinde en büyük ve en hızlı gelişen endüstrilerden birisi olduğu açıktır. Bu yönüyle de dünya ekonomisiyle daha fazla entegre olma anlamına gelen turizm, "geleneksel" geçimlik tarım sektöründen "modern" sektörlerle insan hareketi için bir takım imkânlar sunmaktadır. Bu fırsatlar arasında istihdam yaratma, döviz kazancı sağlama, hükümete gelir kaynağı olma, ileri ve geri bağlantılar sağlama ile gelir ve istihdam çarpanı etkisi sayılabilir. Turizm sektörünün oldukça yüksek çarpan etkisi nedeniyle bu sektörde ani bir daralma yaşandığında, ekonominin genelinde çarpama bağlı olarak daha sert etkileri gözükmektedir (Emsen ve Değer, 2004: 68).

Özellikle az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkeler üzerine sosyoekonomik açıdan çok yönlü etkilere sahip olan turizm, politik istikrarsızlıktan da etkilenir. Bu çerçevede terörizm, askeri darbeler ve ihtilaller turizm gelirlerinde istikrarsızlığın kaynağı konumundadır. Turizmi etkileyen bu siyasal unsurlardan terörizm genel anlamda mevcut düzene karşı yapılan her türlü eylemi kapsar. Oysa günümüzde geline nokta, mevcut statükoya - devlete karşı başkaldırıdan da ötede, ulus ötesi özellik taşımaya başlamıştır. Bu açıdan terörizm turist girişlerini azaltarak turizm sektörüne önemli zararlar verebilmektedir (Emsen ve Değer, 2004: 68). İnsanı temel alan ve onu hedef edinen turizm; barış, huzur, sevgi, hoşgörü ve anlayış gibi değerlere dayanan bir uygarlıktır. Eğer bir ülkede terör olayları hüküm sürüyorsa turistler böyle bir ülkeye gelmekten endişe duyacaklar ve ziyaretlerinden vazgeçmek isteyeceklerdir. (Öztürk ve Çelik, 2009: 98).

Terörizmin hedef olarak turizm sektörünü seçmesinin sebebi, turizmin o ülkeye sağladığı ekonomik avantajları engellemektir. Çünkü bu sektörün ülkelerin işsizlik ve finansman açıklarını kapatmada çok önemli bir rolü vardır. Turizm sektörünün en önemli iki özelliği vardır; bunlardan biri teknoloji yoğun bir yatırımın yerine emek yoğun bir istihdamın ağırlıkta olması ve bir diğeri de işgücünün istihdam edilmesine müsait olması yani çalışanların işleri kolayca öğrenmesidir (Öztürk ve Çelik, 2009: 98). Küreselleşme ile birlikte değişen dünya düzeni ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler terörizmi oldukça ciddi bir problem haline getirmiştir (www.turizmuncel.com, 2012). Yapısı itibariyle küresel olan turizm sektörünü terörün hedef alması oldukça doğaldır. Çünkü küresel anlamda turizmin ses getirici özelliğiyle terörizm ortaya çıkış sebebi olarak gösterdiği etnik, ideolojik, politik, ekonomik, vb.

tezlerini başta yaşadıkları toplum olmak üzere tüm dünyaya tanıtma, yayma ve bir kişiyi öldürerek özellikle medya aracılığıyla milyonları korkutma amaçlarına ulaşabilmektedirler (Öztürk ve Çelik, 2009: 99). Böylece hedeflerine ulaşmayı başaran terörizm ülke ekonomilerinin en büyük sorunlarından biri haline gelmektedir.

Örneğin, 11 Eylül 2001 tarihinde, ABD’de Dünya Ticaret Merkezi ve ABD Savunma Bakanlığı Binası Pentagon’a yönelik gerçekleştirilen tarihin en büyük terörist saldırısı ve ardından ortaya çıkan şarbon (*Antrax*) krizlerinin sonuçları incelendiğinde; dünya turizmi, dünya siyaseti ve dolayısıyla dünya ekonomisi üzerinde terör eylemlerinin son derece etkili olabildiği görülmektedir. 11 Eylül Saldırısı, dünya turizmde daralma ve gerilemeye yol açmıştır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi’nin (*World Travel & Tourism Council – WTTC*) tahminlerine göre, bu saldırının etkisi ile dünya turizm talebinde yüzde 7,4 düşüş görülürken, dünya çapında on milyon kişi işini kaybetmiştir. 11 Eylül Terör Saldırıları sonrasında havayolu ulaşımı sektörü finansal açıdan büyük zararlara uğramıştır. Bu saldırılar ticari havayolu ulaşımını doğrudan etkilemenin yanı sıra gelecekteki saldırı olasılığına ilişkin korkular nedeniyle potansiyel yolcuların da kaybedilmesine yol açmıştır. Daha sonra başlangıçtaki panik durumunun ortadan kalkmasına karşın havayollarında artırılan güvenlik önlemlerinin zaman kayıplarına ve uygunsuzluklara neden olması havayolu ulaşımına yönelik talebi olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Bunun sonucunda çok sayıda havayolu şirketi finansal krize girmiş ve ciddi maliyet azaltma uygulamaları başlatmışlardır. Terör saldırıları sonrasında güvenlik önlemlerinin artırılması gecikmelere ve ticari alanda maliyet artışlarına yol açmaktadır. Dolayısıyla ABD borsasında havayolu ve eğlence sektörlerine ait şirketlerinin hisseleri düşmüş, genel anlamda yolcu sayısı ve doluluk oranları düşmüş ve turizm endüstrisinde ortaya çıkan işsizlik gibi önemli problemlerin yaşanması terörizm ile turizm arasında ki ilişkiyi gözler önüne sermiştir (Yılmaz ve Yılmaz, 2005: 48-49).

Terörün Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri

Küreselleşmenin hızla arttığı günümüz dünyasında artık finansal piyasalarda küresel bir boyut kazanmıştır. Ülke içerisinde meydana gelen bir olayın finansal anlamda etkileri sadece meydana geldiği ülke sınırları içinde kalmayıp büyüklüğüne göre tüm dünyanın finans piyasaları üzerinde ses getirebilmektedir. Bu duruma şüphesiz en iyi örnek; başta Amerika olmak üzere tamamen dışa kapalı bir iki ülke hariç tüm ülkeleri finansal anlamda etkileyen 11 Eylül saldırılarıdır. Bu saldırılarla gerek Amerika’nın gerekse hemen hemen tüm dünya ülkelerinin finans piyasaları etkilenmiş ve etkileri uzun yıllar devam etmiştir. Terörün ülkelerin finansal yapısı ve finansal gelişmeleri üzerine etkilerini de şu şekilde sıralayabiliriz:

- *Enflasyon ve değer kaybı korkusuyla ülkenin parasına olan güven kaybı,*
- *Fonların verimli varlıklardan verimsiz varlıklara doğru yönlendirilmesinin teşvik edilmesi,*
- *Finansal sistemin kontrol mekanizmasının olumsuz yönde etkilenmesidir.*

İlk olarak terörün borsa üzerindeki etkilerini ele alındığında; terörist saldırıları neticesinde güvenlik önlemleri iş yapma ve üretim maliyetlerini arttırmakla birlikte tüketicilerin korkuları da talebi azaltırsa beklenen karlar düşecektir. Diğer taraftan firmaların piyasadaki geleceklerinde bir belirsizlik hali ortaya çıkarsa, risk primi artacaktır (Ağır ve Kar, 2010: 23). Borsa üzerinde gözlemlenen bu etkilerin sonucunda da yatırımcılar daha istikrarlı finansal araçları arama yoluna gireceklerdir. Terörün finansal piyasalar üzerindeki etkisi başlığı altında incelenebilecek bir diğer önemli konuda sigorta sektöründe yaşanan gelişmelerdir. Yine Ağır ve Kar (2010)’ın açıklamasına göre:

“11 Eylül saldırılarının toplam tahmin edilen sigorta kaybı 35,6 Milyar dolardır. Bu miktar tarihteki terörist aktivitelerden kaynaklanan sigorta kayıplarıyla karşılaştırıldığında en büyük miktarı oluşturmaktadır. Bir çok büyük sigorta ve reasürans şirketleri, saldırılardan sonra yüzlerce milyon dolarlık taleplerle karşı karşıya kalmışlardır. İronik olarak saldırı sonrası atmosfer, sigorta sektörü için bir fırsat zamanı da olmuştur. Daha fazla algılanan risk, sigorta taleplerinin artmasına neden olmuş, piyasalardaki oyuncuların azlığından dolayı da fiyatların artmasına sebep olmuştur. 11 Eylül saldırılarının sigorta sektörü için başka bir sonucu ise, Amerika ve Avrupa’da hükümet destekli terörizm sigortasının doğuşuna sahne olmuştur. Sigorta primleri saldırılardan sonra hızla artmış ve birçok şirket, terörizmi standart ticari kapsam içerisinde değerlendirmemişlerdir. Aynı terörizm sigortası için, saldırı sonrasında fiyatlar oldukça yükselmiştir. 2002’de Amerika’da Kongre, Terörizm Risk Sigorta Kanununu geçirmiş ve büyük ölçekli terörizm olayları için hükümetin güvencesini (reasüransını)

sağlamıştır. Benzer bir durum Almanya ve İngiltere’de görülmüş, kamu-özel sektör ortaklığına dayalı reasürans şirketleri oluşturulmuştur”.

TERÖRÜN EKONOMİK ETKİLERİ:LİTERATÜR İNCELEMESİ

Terörün ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerinin araştırılmasındaki önemiyet bağlamında literatürde oldukça fazla sayıda çalışma bulunmaktadır. Çeşitli araştırmacılar dünyanın çeşitli ülke ya da ülke grupları açısından terror olaylarının ülke ekonomileri üzerindeki etkilerini incelemeye çalışmışlardır. Çalışmanın bu kısmında bu araştırmalardan öne çıkan bazıları incelenecektir. Bunlardan ilki Batı Avrupa’da kendinden çokça söz ettiren terror örgütü ETA’dır. İspanya’da terörün GSMH üzerine etkilerini inceleyen Abadie ve Gardeazabal (2002) ampirik olarak yapmış oldukları çalışmalarında ETA’nın terör faaliyetlerinin 1975’ ten sonra yoğunlaştığı BASK bölgesinde kişi başına düşen GSMH’nın 1995-1997 döneminin sonuna kadar %12’den yaklaşık % 8 seviyelerine kadar gerilemiş olduğunu tespit etmişlerdir.

Benzer şekilde Tavares (2004) İsrail ile Filistin arasındaki çatışma ortamını değerlendirmiş, İsrail’in GSMH’nın %4 oranında azaldığını diğer taraftan da Filistin’in 1994-2002 yılları arasında kişi başına düşen milli gelirinde % 50’lik bir düşüş olduğunu tespit etmiştir.

Araz - Takay (2009)’a göre ülkelerin genişleme ve daralma durumlarına göre terör ekonomi etkileşimi farklılaşmaktadır. Araştırmacılar genişleme dönemlerinde terörün ekonomiyi negatif ve güçlü olarak etkilediğini, daralma dönemlerinde ise ekonominin terörü etkilediğini tespit etmişlerdir. Yine Türkiye için Uysal vd., (2009) yapmış oldukları çalışmalarında 1992-2001 yılları arasında terörün ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Terörün sektörler kanalıyla da ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Örneğin İspanya’da terörizmin turizm üzerindeki etkisini analiz eden Enders ve Sandler (1991) 1970-1979 yılları arasında 140.000 turistin terör sebebiyle ülkeyi terk ettiğini belirtmiştir. Drakos ve Kutan (2003) 1991-2000 döneminde Yunanistan, İsrail ve Türkiye’yi incelemiş ve bu ülkelerin turizm piyasalarında sırayla %9, %1, %5 oranlarında azalma tespit etmişlerdir. Yine turizm üzerine benzer bir çalışmayı da Enders, Sandler ve Parise (1992) yapmışlardır. Çalışmaya göre; 1974-1988 yılları arasında terör yüzünden Avusturya 3,37 milyar SDR, İtalya 861 milyon SDR, Yunanistan 472 milyon SDR ve Avrupa ülkeleri 12,6 milyar SDR turizm gelirlerinde azalma görülmüştür.

Terörün yatırımlar üzerinde ki etkilerini inceleyen Larobina ve Pate (2009) terörün amaçlarından birinin de aktif işletmeleri aksatmak ve yok etmek olduğundan hükümetlerin terör ile mücadelesinin yatırımların devamı için son derece önemli olduğunu ve de terör tehdidinin ülkelerin yatırımları çekebilmesinde doğrudan etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Grossman (1991) terörün vergi ve askeri harcamalar yoluyla ekonomi üzerindeki etkisini incelemekte ve çözüm yolu sunmaktadır. Grossman devletlerin ekonomik aktiviteleri esnasında isyanlar ve bu isyanların bastırılmasıyla ilgili genel bir denge modeli sunar. Grossman’a göre askeri teknolojinin etkili olduğu ekonomiler askeriye bazı kaynaklar ayırarak ve vergi oranlarını düşük tutarak kendilerini çatışmasız dengeye taşıyabilirler. Ve ulaşılan bu denge ile sağlanan güvenlik ortamı sayesinde terörün ekonomi üzerindeki yükü azaltılabilmektedir.

Persitz (2007), 1980-2003 yılları arasında üçer aylık veriler yardımıyla İsrail ile Filistin arasındaki çatışmaları analiz etmiştir. Söz konusu çatışmaların İsrail’de tüketim ve yatırım harcamalarını olumlu yönde etkilediği, buna karşın yatırım ve dış ticaret dengesini ise olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Eckstein ve Tsiddon (2004) yaptığı çalışmada da yine İsrail için çatışmaların kişi başına düşen gelir, yatırım, ihracat ve dayanıklı tüketim malları talebi üzerindeki olumsuz etkilerini gözlemlemiştir. Blomberg vd. (2004), uluslararası terörizm ve toplu şiddet hareketlerinin makroekonomik sonuçlarını 177 ülke için 1968-2000 dönemi verilerini kullanarak incelemiş ve terörün ekonomik aktivelere üzerindeki olumsuz etkilerini tespit etmiştir.

Gupta vd. (2002) düşük ve orta gelirli ülkelerde terörün kamu harcamaları ile kamu gelirleri, dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Düşük büyüme ve enflasyonun, terör olaylarına paralel ilerlediği, sözkonusu terörün kamu gelirleri ile yatırımları negatif etkilediği, savunma harcamalarını arttırdığı, kamu harcamalarının da şeklini değiştirerek ekonomik büyümeyi önemli derecede ve negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Görüldüğü üzere yapılan çalışmalar terror olaylarının ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerini açık ve net bir biçimde gözler önüne sermektedir. Terörün ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz tesirlerinin öneminden hareketle bu çalışmada, terror denilince en fazla akla gelen bölge olan Orta Doğu coğrafyası açısından konu farklı bir boyutta ele alınmaya çalışılacaktır. Öncelikle Orta Doğu’da terörün ekonomik etkilerini inceleyebilmek için inceleme kapsamına Orta Doğu’nun ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda öne çıkan üç ülkesi olan Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan alınacaktır. Bu ülkeler çerçevesinde Orta Doğu’da terörün ekonomik etkilerini inceleyebilmek için; ihracat, ithalat, büyüme, turizm, doğrudan yabancı yatırımlar, işsizlik ve kişi başına gelir gibi değişkenler terörle ilişkisi bakımından analize tabi tutulacaktır.

METODOLOJİ

Panel Veri Analizi

Bilimsel ve ampirik araştırmalarda genellikle üç veri tipi kullanılmaktadır. Bunlar, zaman içerisinde sıralı olarak ortaya çıkan gözlemler kümesi şeklinde adlandırılan zaman serisi verileri, belirli bir zamanda birden fazla birimin sayısal değerlerinin toplanması sonucu oluşan kesit veriler ve de hem zaman serileri hem de kesit verileri birlikte ele alan olan panel verilerdir.

Belirli bir ekonometrik analiz yapılırken analizin başarısı için, kullanılan verilerin yapısı, kaynağı ve sınırlarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu veri türleri ancak yapılarına uygun modellerle incelenebilmektedir. Zaman serisi ve yatay dikey kesit verileri ile ayrı ayrı analizler yapılabilmektedir. Zaman boyutuna sahip kesit serilerini kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi adı verilmektedir. Bu analizde zaman serileri ile kesit serileri bir araya getirilerek, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti oluşturulmaktadır. Günümüzde birçok çalışmada zaman ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesi ile elde edilen veri setleri oluşturulmaya başlanmıştır (Uçak, 2010: 116).

Bu şekilde ekonometrik uygulamalarda ekonomik verilerin zaman serilerini yatay kesitsel değişimleriyle birlikte kullanmak çok yaygın bir hale gelmiştir. Panel verileri böyle cazip hale getiren üç temel faktör vardır bunlardan ilki; makro ve mikro düzeyde birçok resmi kurum ve firmanın verileri düzenli kayıtlar halinde tutup, bu verileri zamanın farklı dönemlerinde yayınlaması. Bu durum, başta ekonomik veriler olmak üzere tutulan kayıtların kronolojik bir sırayla zaman boyutu ve yatay kesit boyutuyla biriktirilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu tür veriler sayesinde tüm kaynaklardan elde edilen bilgiler etkin bir şekilde kullanılıp ve bu çerçevede modeller tahmin edilebilmektedir. Diğer taraftan bilgisayar ve paket programların gelişimi, daha önce kontrol edilmesi zor problemlerin artık sıradanlaşmasını sağlamıştır. Ve son olarak ta sürecin detaylandırılması ve uygun istatistiksel yöntemin uygulanması ile yerinde ve daha geniş perspektifte analizler yapılmasıdır (Nargeleçekenler, 2009: 1). Günümüzde ekonometrik çalışmalarda en yaygın olarak kullanılan ve başarılı bir şekilde uygulandığında, literatüre önemli birikimler sağlayan Panel veri analizinin belli başlı avantajlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Panel veriler zaman serisi veya yatay kesit verilerine göre daha fazla gözlem sayısına sahiptir. Bir zaman serisinde T adet ($t = 1, 2, 3, \dots, T$) gözlem sayısı vardır. Yatay kesit serisinde ise N adet ($i = 1, 2, 3, \dots, N$) gözlem vardır ancak panel veriler hem zaman serisinin hem de yatay kesitin birleşimi olduğundan $N \times T$ adet ($i = 1, 2, 3, \dots, N$ ve $t = 1, 2, 3, \dots, T$) gözlemi olacaktır. Gözlem sayısının pür zaman serisi ve yatay kesit verilerine göre fazla olması panel verilerin en belirgin avantajıdır (Nargeleçekenler, 2009: 13)..
2. Birey, aile, ülke gibi birimler arasındaki heterojenliğin kontrol edilmesine imkân tanımaktadır. Örneğin, bir şirketin büyüklüğü, yaşı ve yapısı gibi içsel farklılıklar veya teknolojik değişme, hükümet değişikliği gibi zamana bağlı dışsal etkiler o şirketin performansını etkileyebilir. Zaman serisi ve kesit veri analizlerinde birimler arasındaki bu tür farklılıklar hesaba katılmadığı halde, panel veri analizi yapılarak tahmin edilen regresyon modellerinde bu tür farklılıklar modele dâhil edilerek hesaplanabilmektedir (Karaca, 2008: 66).
3. Zaman serisi ve kesit verileriyle yapılan tahminler için sapma söz konusu olurken, değişkenlerin birim ve zamana bağlı olarak değişir niteliğinin olmadığı bir durumda panel veri kullanımı sapmayı kontrol altına almamızı sağlar (Yılmaz, 2008: 99).

4. Tekrar eden yatay kesit gözlemlerle çalışıldığından, incelenen bağımlı değişkenle ilgili zamana göre değişimi ortaya koyabilmekte ve sadece yatay kesit ya da sadece zaman serisinde gözlenemeyen etkileri daha iyi teşhis edip ölçmektedir (Akman, 2012: 107).

Panel veri modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir;

$$Y_{it} = \beta_1 i_{it} + \beta_2 2_{it} + X_{2it} + \dots + \beta_k i_{it} X_{kit} + e_{it}$$

$$i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T$$

Bu modelde N birimleri, t ise zamanı göstermektedir. Y değişkeni her bir kesitin her bir zaman periyodunda farklı değerler aldığı durumlarda kesit boyutu için i, zaman periyodu için t olmak üzere iki alt indisle ifade edilmektedir (Pazarlıoğlu ve Kiren Gürler, 2007: 37).

UYGULAMA

Konu kapsamında hazırlanan veri setiyle ilgili olarak öncelikle serilerin durağanlıkları araştırılmış ve serilerin birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Bu tür çalışmalar da önemli olan diğer bir konu da oto korelasyon ve değişen varyans sorunlarından kurtulmaktır. Bu amaçla oto korelasyon ve değişen varyans sorunlarının varlığı ihtimalinden hareketle oto korelasyon sorunu White'ın yatay kesit kovaryans katsayı yöntemi (*White's Cross Section Coefficient Covariance Method*) ile standart hataların düzeltilmesi yoluyla düzeltilmiştir.

White'ın bu yöntemi tüm yatay kesitlerdeki farklı hata varyanslarına ek olarak yatay kesitler arası korelasyon sorununa da çözüm üretilmektedir. Aynı zamanda uygulamada aynı boyuttaki sabit olmayan varyanslılığa izin verebilmesi açısından yatay kesit ağırlıklı GLS (*Generalized Least Squares*) yöntemi de kullanılarak değişen varyanslılık sorunu çözülmek istenmiştir.

276

Son olarak panel veri analizinin rassal etkiler modeline göre mi ya da sabit etkiler modeline göre mi uygulanacağı sorununun giderilmesi gerekmektedir. Hausman'ın test sonuçları bu konuda uygulamanın sabit etkiler modeline daha uygun olduğunu gösterdiğinden tüm uygulamalar sabit etkiler modeline göre yapılmıştır.

Terör değişkenine ait veriler "0" ile "1" arasında dağılmakta olup "0" değeri terörün/güvenliğin yüksek/düşük olduğu, "1" değeri ise terörün/güvenliğin düşük/yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan değişkenlerle uyumlu olması amacıyla terör endeksine ait veriler 1'e bölünerek kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler 1996-2010 yıllarını kapsayıp dünya bankasının elektronik veri tabanından derlenmiş olup sadece bağımsız değişken olan terör verileri dünya bankasına ait www.govindicators.org web adresinden alınmıştır.

Çalışma da kullanılan veriler ve tanımları şu şekildedir;

TERÖR: Ülkelere ait terör endeksi değerleri

EXP: Mal ve hizmetler ihracatı (milyar ABD doları)

IMP: Mal ve hizmetler ithalatı (milyar ABD doları)

GDP: Gayri safi yurtiçi hâsıla (2000 fiyatlarıyla milyar ABD doları)

TRS: Ülkeyi ziyaret eden turist sayısı

FDI: Doğrudan yabancı yatırımları (milyar ABD doları)

UNP: İşsizliğin toplam işgücüne oranı

GDPPPP: Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla (2000 fiyatlarıyla milyar ABD doları).

Çalışmalardaki modeller bu kısaltmalar çerçevesinde oluşturulmuştur;

$$EXP_{it} = \alpha + \beta_1 TEROR_{it-1} + e_{it}$$

(1)

$$\text{IMPit} = \alpha + \beta \text{it} + 1/\text{TERORit} - 1 + \text{eit}$$

(2)

$$\text{GDPit} = \alpha + \beta \text{it} + 1/\text{TERORit} - 1 + \text{eit}$$

(3)

$$\text{TRSit} = \alpha + \beta \text{it} + 1/\text{TERORit} - 1 + \text{eit}$$

(4)

$$\text{FDIit} = \alpha + \beta \text{it} + 1/\text{TERORit} - 1 + \text{eit}$$

(5)

$$\text{UNPit} = \alpha + \beta \text{it} + 1/\text{TERORit} - 1 + \text{eit}$$

(6)

$$\text{GDPPPPit} = \alpha + \beta \text{it} + 1/\text{TERORit} - 1 + \text{eit}$$

(7)

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orta Doğu bölgesinde incelenen Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan’da yaşanan terörün çeşitli ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri aşağıda oluşturulan tabloda yer almaktadır:

BAĞIMLI DEĞİŞKENLER	BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN(TERÖR)						
	MODEL 1	MODEL 2	MODEL 3	MODEL 4	MODEL 5	MODEL 6	MODEL 7
EXP	-6,29						
IMP		-7,12					
FDI			-6,14				
TRS				-14,79			
UNP					4,84		
GDP						-1,58	
GDP(PPP)							-3,5
Standart Hata	5,81	1,98	1,24	7,47	1,75	3,51	7,57
t-istatistik	-5,67	-3,59	-4,95	-1,97	2,75	-4,5	-4,61
Prob.	0,000	0,002	0,000	0,061	0,014	0,000	0,000
R ²	0,84	0,73	0,50	0,70	0,92	0,93	0,90
F-istatistik	31,447	15,58	6,72	16,251	65,96	97,11	60,99
F-Prob.	0,000	0,000	0,002	0,000	0,000	0,000	0,000

N.	36	36	36	36	36	36	36
IPS test	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)
Haussman test	S.E.M	S.E.M	S.E.M	S.E.M	S.E.M	S.E.M	S.E.M

Modeller tek tek yorumlandığında, Model 1’de terör verilerindeki % 1’lik bir artış ihracat rakamlarını % 1 anlam düzeyinde % 6,29 oranında azaltmaktadır. Modelin açıklama gücünü gösteren R² değerinin de % 84 gibi yüksek sayılabilecek bir orandadır. Aynı şekilde terör verilerinde ki % 1’lik bir artış model 2, 3, 4, 5, 7’de sırasıyla ithalatı (IMP) yüzde 7,12 oranında azaltmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımları (FDI) yüzde 6,14 oranında, ülkeye gelen turist sayısını (TRS) yüzde 14,79 oranında, gayri safi yurtiçi hâsılayı (GDP) yüzde 1,58 oranında, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsılayı (GDPPPP) yüzde 3,5 oranında azaltırken; model 6’da işsizlik rakamlarını (UNP) da yüzde 4,84 oranında artırdığı görülmektedir.

R² değerlerine de bakıldığında başta gayri safi yurtiçi hâsıla ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla olmak üzere genel olarak bağımlı değişkenlerin yüksek düzeylerde terör verileri tarafından açıklandığı söylenebilir. Burada özellikle terörün turizm üzerindeki etkisini yani ülkeye gelen turist sayısını yaklaşık yüzde 14 seviyelerinde azaltması literatüre paralel olarak göze çarpan önemli bir ayrıntıdır. Diğer taraftan ilk beş bağımlı değişkenin bir sonucu olarak gayri safi yurtiçi hâsıla ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıladaki teröre bağlı azalışın, % 93 ve % 90 gibi oldukça yüksek R² değerleriyle karşımıza çıkması dikkat edilmesi gereken çok önemli diğer bir durumdur.

Bu çalışmanın literatür taraması bölümünden de görüleceği üzere bulunan bu sonuçların yapılan çalışmalarla doğrudan paralellik gösterdiği açıktır. Dolayısıyla çalışmalarda bu paralelliklerin ekonomilerde meydana gelen güvensizlik ortamının doğal bir sonucu olduğu kanısına varılabilir. Çünkü bir ekonomide gerek terör kaynaklı, gerek iç savaş kaynaklı ortaya çıkacak bir güvensizlik ortamı hem ülke içi yatırımları hem de yabancı yatırımları olumsuz etkileyecektir. Yatırımlardaki bu düşüş çıktı düzeyini negatif bir şekilde etkileyerek ithalat ve ihracat rakamlarını azaltacaktır. Yine üretim düzeyindeki gerileme ile rasyonel birey varsaydığımız işverenleri işçi çıkartmaya itecek, bu durumda ülkede işsizlik rakamlarının artmasına sebep olacaktır. Ve son olarak da bu kısır döngü sayesinde en önemli kalemler olan GSMH ve dolayısıyla KBMG rakamları gerileyecektir.

Terör-turizm ilişkisi ise zaten güven ortamıyla açıklanabilecek doğrudan bir ilişkidir. Çünkü insan yaratılışı gereği can güvenliğinin bulunmadığı bir yeri tercih etmek istemez. Dolayısıyla terörün etkiliği olduğu bir ülkenin turistler tarafından cazibesini yitireceğinden ülkenin turizm gelirlerinde büyük bir azalma kaçınılmaz olarak meydana gelecektir.

SONUÇ

Her yönüyle küresel bir nitelik kazanan günümüz dünyasında ülkelerin korkulu rüyası haline gelen terörizm, artık değil bir bölgeyi, bir memleketi, tüm dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilen, özellikle medya gibi vasıtalarla bütün dünyada kendini ispat edebilen ve bu süreçte de bir takım emellerine ulaşabilen bir nitelik kazanmıştır.

Asırlardır gerek insanları gerekse de devletleri tehdit eden terörizmin önüne geçilememesinin şüphesiz bir çok sebebi vardır fakat bu sebeplerin en önemlilerinden biri tüm dünyada terör suçunu tanımlamada ortak bir mutabakatın sağlanamamasıdır. Çünkü bazılarının özgürlük savaşçısı diye nitelendirdiğini bir diğeri terörist diye nitelendirebilmektedir. Dolayısıyla tanımlamadaki bu boşluktan yararlanmak için bazı çıkar gurupları, mahrumiyetlik duygusuna yakalanan toplumlar hatta çeşitli siyasi çıkarlar peşinde hareket eden devletler bile terörü amaçlarına alet edebilmektedirler. Bu bağlamda terörün uluslararası hukukta kesin hatlarla çizilmiş belirli bir tanımı mutlaka bulunması gerekmektedir.

Terörizmin ekonomik etkilerine gelince; hemen hemen dünyanın her yerinde doğrudan ya da dolaylı olarak ülke ekonomilerine verdiği ağır kayıplar uzun yıllardır pek çok çalışmalarla literatüre kazandırılmış tartışılmaz bir gerçektir. Çalışmalarda genel hatlarıyla varılan ortak sonuç terörizmin bilhassa oluşturulan güvensizlik ortamıyla turizm ve yatırım kanallarıyla ekonomilere ağır darbeler vurduğudur.

Orta Doğu’nun üç önemli ülkesi kapsamında ele alınan çalışmada ulaşılan sonuçlar itibariyle bu bölgede terror ve ekonomi arasındaki nedensellik ilişkisi şu şekilde özetlenebilir; öncelikle terör olaylarıyla ülkelerde meydana gelen

güvensiz bir ortamda yurtdışı ve yurtiçindeki yatırımcılar rasyonel bir şekilde hareket ederek yatırımlarını iptal etmektedir. Yatırımların iptal edilmesi ülkelerin üretim düzeyinin gerilemesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu gerileme işsizliğin artmasına, ülkelerin dışarıya mal ve hizmet ihraç edememesi ve aynı zamanda da üretimde istimal edilecek olan yurtdışından mal ve hizmet talebinin gerilemesi anlamına gelmektedir. Neticede bu kısır döngü ekonomilerin durumunu yansıtan en önemli göstergelerden biri olan GSMH'yi ve KBMH'yi olumsuz şekilde etkilemektedir. Üretemeyen ve turizmle elde edebilecekleri gelirden de tam anlamıyla istifade edemeyen bu ülkelerde büyüme ve kalkınma sorunları teröre bağlı olarak devam edecektir. Ekonomik anlamda büyüme ve kalkınma sorunlarının tam olarak aşılabilmesi de terörün beslediği ayrı bir kaynak olarak kısır döngünün devam etmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abadie, A., Gardeazabal, J.,(2002) “*The Economic Costs of Conflict: A Case Study of the Basque Country*”, <http://ksghome.harvard.edu/~aabadie/ecc.pdf>, (02 Şubat 2012), pp. 1-27.

Açıkalın, S., (2010), “*Terör’ün Ekonomik Maliyeti: Diyarbakır Olayları Örneği*”, *USAK Raporları*, No:10-1, Ankara, ss. 1-20.

Addison T., ve Murshed S.M., (2003), “*Debt Relief and Civil War*”, *Journal of Peace Research*, vol: 40 (2), pp. 159-176.

Ağır, H., Kar, M., (2010), “*Terörizmin Makroekonomik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, C. 47 S. 539, ss. 23-25.

Akman, E., (2012), *Sermaye Yapısını Belirleyen İşletmeye Özgü Faktörler: İMKB’de İşlem Gören Sanayi Firmaları Üzerine Bir Panel Veri Uygulaması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Alkan, N., (2000), *Psikolojik Harekât, Polis ve Terörizm*, EGM Yayınları, Ankara.

Araz-Takay, B., Arin, K.P., Omay, T., (2009), “*The Endogenous and Non-Linear Relationship Between Terrorism and Economic Performance: Turkish Evidence*”, *Defence and Peace Economics*, vol: 20(1), pp. 1-10.

Aydemir, S., (2006), *Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Aydın, N., (2009), *Küresel Terör, Terörizm*, Kumsaati Yayın Dağıtım, İstanbul.

Bakradze, Ş., (2007), *Terörizm ve Güvenlik Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Başbüyük, O. Vd (2011), *Terörle Mücadelede Mikro Ve Makro Yaklaşımlar*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara

Blomberg, S. Brock vd. (2004), “*The Macroeconomic Consequences of Terrorism*”, *Journal of Monetary Economics*, V. 51, pp: 1007-1032.

Çaşın M. H., (2008), *Uluslararası Terörizm*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Drakos, K., Kutun A. M., (2003), “*Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries*”, *Journal of Conflict Resolution*, vol: 47(5), pp. 621-641.

Eckstein, Z. ve Daniel, T., (2004), “*Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel*”, *Journal of Monetary Economics*, vol: 51, pp. 971-1002.

Emsen, Ö.S. ve Değer, M.K., (2004), “*Turizm Üzerine Terörizmin Etkileri: 1984-2001 Türkiye Deneyimi*”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (7), Antalya, ss. 68-80.

Enders, W. ve Sandler, T., (2003), “*Economic Consequences of Terrorism in Developed and Developing Countries: An Overview*”, School of International Relations University of Southern California Von Kleinsmid Center 330 Los Angeles, CA 90089-0043, USA.

Enders, W. ve Sandler, T., (1991), “*Causality Between Transnational Terrorism and Turism: The Case of Spain*”, *Terrorism*, vol: 14, pp. 49-50.

Enders, W., Sandler, T., Parise G.F., (1992), “*An Econometric Analysis of the Impact of Terrorism on Tourism*”, *Kyklos*, vol: 45(4), pp. 531-554.

Frey, Bruno S., Simon L., Alois S., (2004), “*Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism*,” Institute for Empirical Research in Economics, Working Paper 205, University of Zurich.

Giray, F., (2004), “*Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme*” Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 5, S. 1, ss. 181-196.

Gökbunar, R., Gökbunar, A., (2010), *Terör Ekonomisi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Grossman, H.I., (1991), “*A General Equilibrium Model of Insurrections*”, *American Economic Review*, V. 81, pp. 912-921.

Gupta, S. vd., (2002), “*Fiscal Consequences of Armed Conflict and Terrorism in Low- and Middle-Income Countries*”, IMF Working Paper WP/02/142.

Kalb, D., (2000), *The Ends of Globalization, Bringing Society Back In USA*, Rowman & Littlefield Publishers Inc, USA.

Karaca, C., (2008), *Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi (1980-2005)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak .

Kılıç, Z., (2007), *Küreselleşme İle İvme Kazanan Uluslar arası Terörizm ve Buna Karşı Alınan Tedbirler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Micheal, S., (2007), “*Terrorism a Socio-Economic and Political Phenomenon with Special Reference to Pakistan*”, *Journal of Management and Social Sciences*, Vol. 3, No. 1, pp. 35-46.

Nargeleçekenler, M., (2009), *Makroekonomik ve Finansal Serilerin Ekonometrik Analizi: Panel Veri Yaklaşımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Öztürk, S. ve Çelik, K., (2009), “*Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*”, *Akdeniz Üniversitesi Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, S. 2, Antalya, ss. 91-95

Pazarlıoğlu, V. ve Kiren G., Özlem., (2007), “*Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı*”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, C. 44, S. 508, ss. 37-40.

Persitz, D., (2007), “*The Economic Effect of Terrorism: Counterfactual Analysis of the Case of Israel*”, *American Economic Association Annual Meeting*, http://www.aeaweb.org/annual_mtg_papers/2007/0106_1015_1802.pdf (12 Şubat 2013), pp. 46-55.

Selvi, H., (2005), “*Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları*”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, C. 2 (1), Sakarya, ss. 40-42.

Sezgin, S., (2003), “*Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi*”, www.stradigma.com/turkce/haziran2003/makale07.html, (25 Ekim 2012), ss. 3-5.

Sezgin, Ş., Gündüz, N., Sezgin, S., (2008), “*Güneydoğu Terör Olaylarının Ekonomik Sonuçları*”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 3, S. 1, Sakarya, ss. 5-6.

Tavares, J., (2004), “*The Open Society Assesses Its Enemies: Shocks, Disasters And Terrorist Attacks*”, *Journal of Monetary Economics*, vol: 51, pp.1039-1070.

Topal, A. H., (2005), *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, Beta Yayınevi, İstanbul.

Topal, A. H., (2004), *Uluslararası Hukukta Devlet Destekli Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçak, S., (2010), *Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Alternatif Enerji ve Enerji Üretimi-Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Unur, K., (2000), “*Turizm-Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği*”, *AnatoliaTurizm Araştırmaları Dergisi*, Eylül-Aralık, ss. 169-177.

Uysal, D., Mucuk, M., Gerçeker, M., (1999), “*Terörizmin Ekonomik Etkileri: Türkiye*”, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror6.pdf>, (11 Kasım 2012), ss. 14-15.

Uysal, D., Mucuk, M., Gerçeker, M., (2009), “*Terörizmin Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*”, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror6.pdf>, (10 Şubat 2013).

Volkan, V. D., (1999), *Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Vural, M., (2006), *Terörün Sosyo-Ekonomik Gelişme Üzerindeki Olumsuz Etkileri: Karşılaştırmalı Diyarbakır Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Yeniçeri, Z. ve Dönmez, A., (2008), “*Terörizm ve Terörist Algısı: Silahı Kimin Tuttuğu Ne Kadar Etkili ?*”, *Türk Psikoloji Dergisi*, C. 23, S. 62, ss.103-105.

Yeşiltaş, M., Öztürk, İ., Türkmen, F., (2008), “*Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi*”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 1, ss. 186-187.

Yılmaz, B. S. ve Yılmaz, Ö.D., (2005), “*Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi*”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, ss. 39-58.

Yılmaz, M., (2008), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

(www.stradigma.com, 2012)

(www.mirhaber.com, 2013).

(www.turizmuncel.com, 2012)

(www.govindicators.org)

(www.worldbank.org)

Ekler: Panel Veri Analizi Sonuçları

Dependent Variable: EXP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:03
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (unbalanced) observations: 21
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9.64E+10	5.81E+09	16.60006	0.0000
TEROR	-6.29E+10	1.11E+10	-5.678276	0.0000

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

282

Weighted Statistics			
R-squared	0.847319	Mean dependent var	7.97E+10
Adjusted R-squared	0.820375	S.D. dependent var	3.96E+10
S.E. of regression	1.15E+10	Sum squared resid	2.24E+21
F-statistic	31.44774	Durbin-Watson stat	1.675983
Prob(F-statistic)	0.000000		

Dependent Variable: IMP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:06
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (unbalanced) observations: 21
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.03E+11	9.52E+09	10.80901	0.0000
TEROR	-7.12E+10	1.98E+10	-3.595262	0.0022

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics			
R-squared	0.733402	Mean dependent var	8.63E+10
Adjusted R-squared	0.686356	S.D. dependent var	4.40E+10
S.E. of regression	1.96E+10	Sum squared resid	6.53E+21
F-statistic	15.58884	Durbin-Watson stat	1.776242
Prob(F-statistic)	0.000039		

Dependent Variable: FDI
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:08
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (balanced) observations: 24
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.70E+10	4.07E+09	9.085854	0.0000
TEROR	-6.14E+10	1.24E+10	-4.953503	0.0001

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

284

Weighted Statistics			
R-squared	0.502332	Mean dependent var	1.37E+10
Adjusted R-squared	0.427682	S.D. dependent var	9.18E+09
S.E. of regression	8.24E+09	Sum squared resid	1.36E+21
F-statistic	6.729138	Durbin-Watson stat	1.916043
Prob(F-statistic)	0.002550		

Dependent Variable: TRS
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:16
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (balanced) observations: 24
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	19.564630	29.49769.	6.632597	0.0000
TEROR	-14.791803	7.477579.	-1.978154	0.0619

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics			
R-squared	0.709114	Mean dependent var	14207531
Adjusted R-squared	0.665481	S.D. dependent var	3929421.
S.E. of regression	3255084.	Sum squared resid	2.12E+14
F-statistic	16.25178	Durbin-Watson stat	1.730631
Prob(F-statistic)	0.000014		

Dependent Variable: UNP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:13
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (unbalanced) observations: 19
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.671188	0.665779	11.52212	0.0000
TEROR	4.847108	1.758141	2.756950	0.0147

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.929543	Mean dependent var	10.72827
Adjusted R-squared	0.915451	S.D. dependent var	2.192642
S.E. of regression	1.040288	Sum squared resid	16.23299
F-statistic	65.96505	Durbin-Watson stat	1.956523
Prob(F-statistic)	0.000000		

Dependent Variable: GDP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 10:59
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (balanced) observations: 24
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.01E+11	1.07E+10	28.15637	0.0000
TEROR	-1.58E+11	3.51E+10	-4.501718	0.0002

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.935763	Mean dependent var	2.94E+11
Adjusted R-squared	0.926128	S.D. dependent var	1.45E+11
S.E. of regression	2.34E+10	Sum squared resid	1.10E+22
F-statistic	97.11621	Durbin-Watson stat	1.586781
Prob(F-statistic)	0.000000		

Dependent Variable: GDPPP
Method: Panel EGLS (Cross-section weights)
Date: 03/24/13 Time: 11:18
Sample (adjusted): 2003 2010
Periods included: 8
Cross-sections included: 3
Total panel (balanced) observations: 24
Linear estimation after one-step weighting matrix
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.03E+11	2.25E+10	31.21413	0.0000
TEROR	-3.50E+11	7.57E+10	-4.616195	0.0002

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Weighted Statistics

R-squared	0.901468	Mean dependent var	7.17E+11
Adjusted R-squared	0.886688	S.D. dependent var	3.48E+11
S.E. of regression	5.71E+10	Sum squared resid	6.53E+22
F-statistic	60.99338	Durbin-Watson stat	1.550405
Prob(F-statistic)	0.000000		